

moguć, isto onako kao što i Haupt tvrdi da se pred alternativom — rat ili revolucija — jedan široki revolucionarni pokret u uslovima rata nije mogao provesti. I u Neckovom referatu su tretirana, pored ovih, i druga brojna pitanja koja je autor ostavio bez definitivnih odgovora ili ih je samo apostrofirao kao značajne za daljnja istraživanja.

Na prvu temu konferencije podnesena su dva koreferata iz okvira istorije međunarodnog radničkog pokreta, Timur Timofejev iz Moskve pripredjem je koreferat: Lenin i radnički pokret u Zapadnoj Evropi na početku prvog svjetskog rata, a Ahir Iskanderov, takoder iz Moskve, koreferat: Lenin i Cimervaldski pokret. O stanju u radničkom pokretu u pojedinim zemljama uoči i na početku prvog svjetskog rata i stavovima pojedinih socijaldemokratskih partija prema ratu podnijelo je koreferate više učesnika konferencije: Goldberger Nicolae iz Rumunije, Erenyi Tibor iz Mađarske, Červendineva Marija Sokolova iz Bugarske, Sergije Dimitrijević i Nikola Babić iz Jugoslavije, Schumacher Horst iz Njemačke Demokratske Republike, a značajne priloge te vrste u diskusiji dali su i brojni drugi učesnici.

Obimna istorijska sadržina u referatima, koreferatima i diskusijama, predstavlja sigurno nove značajne dimenzije objektivnijeg osvjetljavanja pitanja stanja i stavova u međunarodnom radničkom pokretu i njegovim nacionalnim dijelovima prema izbijanju prvog svjetskog rata. Vrijednost tog materijala moći će se potpunije ocijeniti kada se objave integralni tekstovi. Ali već sada se može reći da će biti potrebno uložiti još mnogo napora da se u ovom pitanju dođe do pune istorijske istine i da se odgovori na mnoga hipotetična ili tek nabačena pitanja.

Metodološka tematika razmatrana na Petoj Lincerskoj konferenciji pobudila je interesovanje svih učesnika. Frits de Jong i Leo van Rossum su svoj referat: Značaj memoara za istoriju radničkog pokreta, priredili kao izvrsni poznavaoци građe ove vrste i metodološkog pristupa toj gradi. U referatu autori su dali uopštena zapažanja i ocjene memoara koja su vrlo karakteristična; većina autora nemoara ne piše svoju biografiju, (od 100 samo 18), već čine pokušaje da daju istoriju svoga pokreta; memoarima se koristimo kao izvorima kad ne nalazimo mnogo drugih izvornih dokumenata; memoari su konjunkturni, komercijalni i imaju politički prizvuk, pa ih moramo kritički posmatrati i ocijeniti šta je to u njima konjunkturno, a šta su istorijske činjenice i mora se imati u vidu subjektivni karakter grade ove vrste i ocijeniti koliko je autorovo upoređivanje šta je bilo »tada« a šta »sada« uticalo na objektivno prikazivanje činjenica. Bez obzira na to što se u memoarima daje prikaz pokreta uopće, obično je to, zapažaju autori referata, sadržina o ličnim iskustvima i pogledima — jedan životni izvještaj. Zanimljiva su zapažanja autora i o praktičnoj upotrebi memoarske grade i literature u kojima se na brojnim primjerima pokazuje dobar ili loš primjer njihovog korištenja u istoriografiji.

Vrijeme provedeno na Petoj Lincerskoj konferenciji predstavlja pet dana prijatne radne atmosfere dopunjene međusobnim upoznavanjem i razmjenom iskustava u naučnom radu. Vrijedni organizatori su to vrijeme popunili izletima u St. Florian i Mauthausen, obilaskom grada Linca i njegove gigantske željezare.

Svi pet Lincerskih konferencija, do sada, akumulirale su izvanredno značajna naučna saznanja iz istorije međunarodnog i pojedinih nacionalnih radničkih pokreta. Ona će postati stalni vrijedni fond istorijske nauke kada naučnoj i široj javnosti budu prezentirani protokoli Lincerskih konferencija, čije objavljivanje je započelo zahvaljujući finansijskoj pomoći UNESCO-a i brojnih naučnih institucija, takva pomoći i od strane institucija koje se bave najnovijom istorijom u našoj zemlji ne bi trebalo da izostane.

Zaključeno je da se sljedeća Šesta internacionalna konferencija istoričara radničkog pokreta u Lincu održi od 15. do 19. septembra 1970. godine. Raspravljajuće se o temama: Politika i ciljevi radničkih partija u prvom svjetskom ratu i o Istorografiji Pariške komune.

Nikola BABIĆ

AGRARNO-SOCIJALNI POKRETI I PROMJENE U JUGOISTOČNOJ EVROPI

U okviru 11. Internacionale nedelje visokog školstva u organizaciji Društva za jugoistočnu Evropu iz Minhenia i Austrijskog instituta za istočnu i jugoistočnu Evropu iz Beća održan je u Salzburgu od 13. do 15. oktobra 1969. godine međunarodni simpozijum posvećen temi *Agrarno-socijalni pokreti i promjene u jugoistočnoj Evropi u periodu između dva svjetska rata*. U radu ovoga simpozijuma učestvovali su istoričari i sociolozi iz Savezne Republike Njemačke, Austrije, Rumunije, Jugoslavije, Mađarske, Čehoslovačke i Bugarske, kao i studenti raznih fakulteta društvenih nauka iz zemalja jugoistočne Evrope. U toku trodnevног rada učesnici simpozijuma saslušali su više referata u kojima su njihovi autori rezimirali i saopštili rezultate istraživanja agrarno-socijalnih pokreta i promjena i izložili poglede i ocjene značaja tih pokreta i promjena u društvenom razvoju pojedinih zemalja jugoistočne Evrope.

Poslije pozdravnih riječi predsjednika Društva za jugoistočnu Evropu dra WALTERA ALTHAMMERA i predsjednika Austrijskog instituta za istočnu i jugoistočnu Evropu iz Beća prof. dra Richarda Plaschke simpozijumu su podneseni prijavljeni referati koji su pokazali svu raznolikost agrarno-socijalnih pokreta u jugoistočnoj Evropi, uslovljenu specifičnim momentima opšteg istorijskog razvijatka pojedinih zemalja ovoga evropskog prostora.

Uvodni referat *Kulturno-geografske pretpostavke agrarno-socijalnih pokreta u jugoistočnoj Evropi* podnio je saradnik Austrijskog instituta za istočnu i jugoistočnu Evropu prof. dr Josef Breu. Jugoistočna Evropa predstavlja područje gdje su narodi i na najmanjem prostoru medusobno veoma izmiješani, jedni druge prožimaju i gdje je svaki istorijski narod postao individualnost sa snažnim kulturnim pećatom svoga obitavališta. Profesor Breu smatra da je kultura ovdje dobila određeni pečat ne samo zahvaljujući narodima ovih regija nego istovremeno i zahvaljujući raznim običajima upravljanja i privredovanja u pojedinim državama. Vizantijsko carstvo, Osmansko carstvo, Habsburška monarhija i Republika Venecija djelovali su u kulturnom pogledu snažno sve do naših dana. Profesor Breu podvlači, dalje, značaj podjele Balkanskog poluostrva na kulturne zone koju je izvršio srpski geograf Jovan Cvijić. Prema ovoj podjeli, patrijarhalnoj zoni pripadaju Jugoslavija, sjeverna Bugarska i Albanija — vizantijskoj zoni Grčka, Makedonija, Trakija i istočna Rumunija — mediteranska zona obuhvata zapadnu obalu, a na sjeverozapadu rasprostire se srednjevropska kulturna zona Balkana. Profesor Breu smatra da Cvijićeva podjela Balkanskog poluostrva na ove kulturne zone pomaže razumijevanju socijalno-agrarnih pokreta u prošlosti balkanskih zemalja.

Agrarni problemi u državama jugoistočne Europe između dva svjetska rata i njihovi uticaji na političku strukturu su tema referata koji su zajednički pripremili dr Gerhard Teich i dr Theodor Zotschev iz Kiel. Autori ovog referata smatraju da je pretežan dio stanovništva jugoistočne Evrope sve do najnovijih dana ostvarivao zaradu u poljoprivredi i stočarstvu i da su svuda u jugoistočnoj Evropi seljački problemi bili došli u prvi plan, pa ih je trebalo riješiti agrarnom reformom. Međutim, agrarne reforme nisu bile dobro pripremljene. U jugoistočnim zemljama trebalo je da se putem agrarne reforme uvede pravedna podjela zemlje, ravноправnost u njenom posjedovanju i odstrane ostaci feudalizma. Svim agrarnim reformama u ovim zemljama bila je zajednička tendencija izjednačavanja, koja je mogla da umiri revolucionarno raspoložene seljake, ali nije mogla da obeća ekonomski uspjeh. Agrarno pitanje traje od srednjeg vijeka i u Srednjoj Evropi ono se javlja i nastaje

iz dispariteta brzog porasta stanovništva i raspolaganja obradivom zemljom. Ovaj odnos nije mogao da se odstrani daljom podjelom poljoprivrednih površina. U stvari, agrarne reforme pretežno su pospešile porast malih i patuljastih pogona. Ovaj proces parcelizacije rezultirao je sve većim viškovima radne snage i opadanjem produktivnosti rada. Dohodak mnogih seljaka u jugoistočnoj Evropi bio je pao na minimum egzistencije. Ovakvo osiromašavanje seljaka sprečavalo je ne samo investicije za modernizaciju već je otežavalo i osiguravanje sredstava za reprodukciju da bi se održao raniji, odnosno postojeći nivo proizvodnje. Izgledalo je da se u ovim uslovima seljačkim partijama otvarala mogućnost da ostvare svoju ulogu koju su oslavljali i najavljuvali. Ubistva Stambolijskog (1923) i Stjepana Radića (1928) pokazala su iluzornim shvatanje da ove partije mogu postati nosilac društvenog preobražaja, u kome bi seljaštvo došlo u prvi plan. Zahvaljujući koalicijama seljačkih partija sa vladajućim gradanskim grupacijama, ciljevi seljaka, uslijed korupcije, ustupili su pred interesima raznih klika. Tako su pozitivni stavovi agrarnih reformi bili izvrnuti i paralizovani. Tridesetih godina jugoistočna Evropa našla se na vrhuncu krize. Za saniranje poljoprivrede nije bilo ni potrebnog inostranog kapitala ni unutrašnjih kredita. Ugovori koje je Njemačka, poslije 1933, ponudila jugoistočnim evropskim državama otvarali su izvjesne mogućnosti da se izbjegne katastrofa. Njemačka je garantirala produc agrarnih proizvoda iz zemalja jugoistočne Evrope u obimu i cijenama koji su jugoistočnoevropskoj privredi omogućavali da se ponovo osposebi. Tako je Njemačka postigla monopolni položaj u privredi ovih zemalja. Poslije poraza Njemačke, značaj agrarnih problema postavio se na nov način u ovom prostoru. Države jugoistočne Evrope pošle su poslije drugog svjetskog rata različitim putevima. Svima je, međutim, zajedničko da teže trajnom rješenju agrarnog problema pomoći planske izgradnje industrije, intenziviranja spoljne trgovine, naročito u okviru internacionalnih dogovora.

Dr Otto Rudolf Liess (Beč) u svome referatu obraduje temu *Politički partijski sistemi Istočne i jugoistočne Evrope u međuratnom razdoblju i njihovi agrarno-politički ciljevi*. Dr Liess ukazuje da su partije u Istočnoj Evropi imahom nastajale u toku obrazovanja nacija, u procesu emancipacije prema nekoj velikoj sili, u znaku integracije, centralizacije ili federalizacije. Agrarno-reformski pokreti u Istočnoj i Srednjoj Evropi nastaju na prelazu iz XIX u XX vijek. Poslije 1918. godine, nove države preduzimaju reformu zemljišnih odnosa koje su pod nacionalno-političkim gledištim i parolama provedene protiv velikog i srednjeg posjeda. Usljed toga, kod seljaštva je jedva postignuto izvjesno strukturalno poboljšanje. Prije i neposredno poslije 1918. godine seljačke partije ističu integralističke ciljeve. Program Stambolijskog traži u Bugarskoj integralno preuzimanje vlasti, tj. zahtijeva da seljaštvo upravlja državom. Na suprotnom kulturno-geografskom polu — u Hrvatskoj — braća Radić se zalažu za to da se premesti provaljka između puka i gospode. Čak je i u Čehoslovačkoj agrarizam našao odlično utočište sa težnjom da se poljoprivredni sektor obnovi unutar cjelokupne društvene privrede. Tzv. Zelena internacionalna nalazi u Pragu svoj idejni centar. Većina seljačkih strukturiranih stranaka ubraja se u ovu Internacionalnu, koja želi da se u ovim zemljama ostvari ideološki i putem vlasti. Ako se izuzme Čehoslovačka sa relativno razvijenim partijsko-političkim odnosima, u zemljama jugoistočne Evrope riječ je o preddemokratskom, postfeudalnom partijskom sistemu. Na završetku drugog svjetskog rata stojimo pred činjenicom da komunističke partije odbacuju agrarno-reformске i agrarno-revolucionarne ciljeve ranijih seljačkih stranaka i teže za jednim sasvim novim konceptom »žitnih fabrika« i uspostavljanju velikih pogona u poljoprivredi.

Profesor dr Cvetko Kostić (Beograd) posvetio je svoj referat temi *Specifični problemi agrarno-socijalnog pokreta u srpskom prostoru poslije prvog svjetskog rata*. Prema mišljenju profesora Kostića, specifični problemi agrarno-socijalnog pokreta u srpskom prostoru nastali su iz dva osnovna razloga: 1) 1918. godine prvi put naše su se ujedinjene sve srpske oblasti u jednoj državi; 2. Institucije kao što su zadruga, okućje (neotuđivi dio posjeda) i zabrana otvaranja trgovina u selima imale su pri tome posebnu ulogu. Zabrana trgovine u selima bila je uvedena u Srbiji tokom prošlog stoljeća da bi sačuvala seljaka od propadanja i štetnih uticaja grada. Okućje je predstavljalo minimum od tri ha seljačkog posjeda, koji nije mogao da se oduzme ni za dugove, ni za poreze. Sve tri ove institucije imale su u Srbiji svoju dugu tradiciju i igrale važnu ulogu, ali su neminovno došle u sukob sa modernim vremenom. Neki posebni razlozi djelovali su u pravcu pogoršanja položaja seljaka. Među njima naročito se ističe sistem nasljeđivanja posjeda, prema kome se zemlja vlasnika dijeli na sve nasljednike i tako potpuno rasparčava. Agrarna reforma i

kolonizacija bile su najvažnije mјere u predratnoj Jugoslaviji, čiji je smisao bio u tome da se sprijeći nezadovoljstvo seljaka. Profesor Kostić se kratko zadržao na značaju zadružnog pokreta, koji su političke partije težile da stave pod svoju kontrolu. To su naročito pokušavale tzv. seljačke partije. Mišljenja smo da je profesor Kostić svoj referat trebalo da ograniči na prostor Srbije, a ne na »srpski prostor«, koji nije definisao, čime je samo pružio mogućnosti za nepotrebne nejasnoće i zabune. Utoliko prije, što u referatu razmatra agrarne procese koji su se odvijali u Srbiji i koji su se kao što je poznato bitno razlikovali od agrarnih procesa u Bosni i Hercegovini, u Dalmaciji, kao i u drugim jugoslavenskim pokrajinama i zemljama u kojima živi stanovništvo srpske narodnosti.

Dr Jakov Kupek (Zadar) podnio je referat o agrarno-socijalnom pokretu u Dalmaciji. U Dalmaciji se tokom stoljeća razvio prilično komplikovan i specifičan agrarni sistem, u čemu su značajnu ulogu imali uticaji stranih sila: Venecije, Osmanskog carstva i Habsburške monarhije. Značajno je da je Austrija 1848. godine ukinula feudalne agrarne odnose u Monarhiji sa izuzetkom Dalmacije. Zbog toga su sve do propasti Austro-Ugarske agrarne probleme u Dalmaciji ostali neriješeni. Oni su predstavljali bazu seljačkih nezadovoljstava i nemira. U takvim uslovima osnivaju se političke partije čiji programi predviđaju rješavanje agrarnog problema. U tom pogledu najveći uticaj imala je Hrvatska seljačka stranka. Nova uprava i gradanske partije u Dalmaciji poslije prvog svjetskog rata plašili su se da agrarno-socijalni pokret pod uticajem ideja oktobarske revolucije ne preraste u revoluciju. Kratkotrajna talijanska okupacija Dalmacije sprečavala je razvoj političkog života u svakom pogledu i vojnom silom gušila agrarni pokret seljaštva. Jugoslavenska vlada nastojala je da umiri seljaštvo obećanjima i povremenim izjavama. 1919. godine formirano je Ministarstvo za agrarnu reformu i sa Prethodnim odredbama stvoreno je provizorno stanje u kome su agrarni odnosi postali još više zamršeni. Agrarna reforma je potvrđena tek zakonom od 19. oktobra 1930. i Novelom od 4. marta 1931. Time je u Dalmaciji 97.000 seljačkih porodica dobilo 53.000 ha zemlje. Međutim, ove mјere nisu mogle da odstrane razloge dubokog nezadovoljstva seljaštva niti da likvidiraju agrarno-socijalni pokret u Dalmaciji.

Enver Redžić (Sarajevo) dao je saopštenje o *Seljačkim nemirima u Bosni i Hercegovini 1918. i 1919. godine*. Ovi nemiri u BiH u prvim godinama postojanja kraljevine SHS bili su posljedica neriješenih agrarnih odnosa. Pod uticajem ovih nemira, nova vlast je morala da brzo pristupi likvidaciji feudalnih društvenih odnosa. Tako je samovoljno raskidanje feudalnih odnosa od strane seljaštva, do čega je došlo u mnogim krajevima Bosne i Hercegovine, bilo pravno sankcionisano Prethodnim odredbama za pripremu agrarne reforme koje je donijela vlada Kraljevine SHS već 25. februara 1919. Ove odredbe predstavljale su početak zakonskog rješavanja agrarnog pitanja u novoj državi, početak agrarne reforme, koja će više od jedne decenije biti dopunjavana raznim uredbama, naredbama i propisima. Cjelokupno agrarno zakonodavstvo Kraljevine Jugoslavije koje je imalo zadatak da reguliše agrarne odnose, odražavalo je političke kompromise koje su jugoslavenski režimi u Bosni i Hercegovini sklapali sa predstavnicima zemljoposjednika. Agrarnom reformom ukinuti su u BiH kmetski odnosi, oko 113.000 seljačkih porodica dobilo je preko 775.000 ha zemlje, ali time nije bila uklonjena bijeda na bosanskom selu. Bivši kmet postao je, istina, vlasnik zemlje koju je obradivao, ali je bio primoran da se kod trgovaca, zeleničkih bogataša i banaka zadužuje da bi svoj posjed mogao da osposobi za proizvodnju i da bi mogao podrimirati svoje poreške obaveze prema državi. Tako je agrarnu reformu na jugoslovenskom selu uopšte, a na bosanskom posebno, pratilo veoma intenzivan proces pauperizacije i proletarizacije seljaštva. Uprkos tome, sa svim svojim nedostacima i nedosljednostima, agrarna reforma u BiH predstavljala je sa istorijskog stanovišta progresivan korak.

O *Partijsko-političkom razvoju za vrijeme agrarnog pokreta u Bugarskoj* podnio je referat profesor dr Ivan Rankoff (Bonn). Po mišljenju profesora Rankoffa, seljački pokret u Bugarskoj poslije prvog svjetskog rata donio je nešto »novoga« u socijalnom razvitku i društvenoj strukturnoj izgradnji zemlje. Seljački pokret je bitno uticao na društveni život, pogled na svijet i političku organizaciju naroda, naročito poljoprivrednog stanovništva. Seljaštvo i njegovo vodstvo došli su do saznanja da je za vrijeme rata selo podnijelo najveći teret i optuživali su gradansku vladajuću partiju zbog učešća u izgubljenom ratu. Poslije rata, u kome su podnesele mnoge ljudske i materijalne žrtve, došlo je do niza ustanaka nezadovoljnih vojnika. Polazeći od stanovišta o primarnom značaju poljoprivrede za privredni život zemlje, seljačke vode su smatrале da je jedna seljačka vlada neophodna za

pravilan politički razvoj Bugarske. Ubrzo poslije završetka prvog svjetskog rata, voda agrarne partije Aleksandar Stambolijski formirao je homogenu vladu i otpočeo borbu sa svim postojećim političkim partijama. Međutim, gradanske partije su u kampanji protiv agrarnog pokreta Stambolijskog vješto iskoristile neiskustvo agrarne partije, njenu unutrašnju podvojenost, kao i pasivnost Socijalističke i Komunističke partije. Poslije trogodišnje vladavine, jedinstvena agrarna vlada bila je uklonjena zahvaljujući intervenciji vojske. »Vojni savez« u saradnji sa ujedinjenim gradanskim partijama pripremio je puč 9. juna 1923. Time je bila završena vladavina agrarne partije, ali u Bugarskoj nije došlo do demokratije koju su obećavale ujedinjene gradanske partije. Naprotiv, bio je otvoren put vladavini buržoaske reakcije. Poslije novog puča od 17. 5. 1934, agrarna partija je konačno bila zabranjena i raspушtena. Tek za vrijeme rata bivše vode agrarne partije se organizuju i učestvuju u opoziciji protiv tadašnje kolaboranističke vlade, a njene pristalice se djelom priključuju partizanskom pokretu.

O razvoju mađarske poljoprivrede, između dva svjetska rata, podnio je referat dr Petar Gunst (Budimpešta). U decenijama prije prvog svjetskog rata razvoj mađarske poljoprivrede bio je određen time što je Ugarska predstavljala sastavni dio Habsburške monarhije. Granice Monarhije bile su istovremeno i carinske granice. Međutim, raspadom Monarhije i priključenjem nekih dijelova Ugarske državama naslijednicama značajno je izmijenjena agrarna struktura nove Ugarske. Poljoprivredna proizvodnja na području nove države bila je, istina, intenzivnija nego u cijeloj Ugarskoj prije 1918., ali su u novim uslovima troškovi proizvodnje postali veći. U novoj državi bio je porastao izvoz žita i stoke, ali je, s druge strane, mađarska poljoprivreda izgubila svoja dobro platežna tržišna područja u drugim dijelovima Monarhije. Tako su decenije između dva svjetska rata za mađarsku poljoprivrednu predstavljale razdoblje stagnacije. Isto tako, zahvaljujući raspadu Monarhije, u Ugarskoj se odjednom iznijenila industrijska pozadina poljoprivrede. Unutrašnje tržište postalo je usko, a u starim tržišnim bazama bile su uspostavljene svjetske cijene, što je imalo katastrofalni uticaj na mađarsku poljoprivrednu proizvodnju. U takvim odnosima poljoprivredna proizvodnja Madarske u međuratnom periodu približavala se razvojnim tendencijama poljoprivrede istočnoevropskih zemalja i dospejela u stagnaciju.

Završni referat na ovom međunarodnom simpozijumu podnio je profesor dr Josef Matl (Grac) na temu *Pojava problema selo—grad sa posebnim osvrtom na procese preslojavanja u novoj slovenačkoj, hrvatskoj i srpskoj književnosti*. U svome referatu profesor Matl je razmatrao etičke, mentalne, društvene i privredne promjene koje su u Sloveniji, Hrvatskoj i Srbiji bile izazvane najprije prvom agrarnom reformom sredinom XIX vijeka, a zatim poslije prvog svjetskog rata bile potaknute pojačanim tendencijama izgradnje industrijskog društva, a koje poslije drugog svjetskog rata pokazuju novu fazu zahvaljujući socijalističkoj agrarnoj reformi i veoma snažnim težnjama ka industrijskom društvu. Sve ove promjene morale su, sasvim prirodno, da svoj izraz i dokumentaciju dobiju i u lijepoj književnosti, pogotovo otako je u njoj počeo da se ostvaruje zahtjev za realističkim, individualizirajućim i psihologizirajućim načinom izražavanja. Svoju analizu profesor Matl bogato je ilustrirao na djelima poznatih slovenačkih, hrvatskih i srpskih pisaca s kraja XIX i prve polovine XX vijeka, potvrđujući i ovim svojim prilogom da je izvrstan poznavalac kako savremene istorije jugoslavenskih naroda tako i njihove književnosti.

U ovom našem osvrtu nismo bili u mogućnosti da se zadržimo na još nekim interesantnim prilozima, jer sa njima nismo raspologali. To je referat profesora dra Alfreda Malaschofskog (Beč) *O obrazovnoj strukturi i stanju obrazovanja agrarnog stanovništva u jugoistočnoj Evropi*, u kome je on veoma pregledno izložio probleme u oblasti obrazovanja seljaštva u pojedinim zemljama jugoistočne Evrope. Zatim, tu je takođe zanimljiva komunikacija docenta Strašimira Dimitrova (Sočija) *O agrarno-socijalnim pokretima u Bugarskoj*, u kojoj je pretežno razmatrao način rješavanja agrarnog pitanja u uslovima izgradnje socijalističkog društva sa posebnim pogledom na ulogu koju je pri tome imala bugarska radnička partija. Isto tako, nismo bili u mogućnosti da se osvrnemo na zajednički referat profesora dra Carla Göllnera (Sibiu-Hermannstadt) i dra Marcella Stirbana (Cluj-Klaunenburg) *Agrarno-socijalni pokret u Rumuniji u periodu 1918—1944* i, napokon, na referat profesora dra Vilmosa Lázára (Budimpešta) *Agrarno-socijalni pokreti u Madarskoj sa posebnim osvrtom na partiju malih posjednika*. Izvinjavajući se zbog toga i autorima ovih referata i čitaocima, želimo da naglasimo da ovaj dobro organizovani simpozijum predstavlja uvjerljivo svjedočanstvo i potvrdu nesumnjivo visokog rezultata do koga

su referenti — istoričari i sociolozi — došli u istraživanju i osvjetljavanju agrarno-socijalnih pokreta i promjena u pojedinim zemljama jugoistočne Evrope, pri čemu se raspoznuju ne samo različiti i specifični putevi kojima su ovi pokreti u novoj istoriji isli, nego i izvjesno zajedničko obilježje njihovo, koje svoj korijen, prije svega, vuče iz istorijske sudsbine i razvoja seljaštva ovoga evropskog prostora. Geografsko-kulturalna, ekonomsko-politička i društvena demarkaciona linija, koja prostor jugoistočne Evrope i danas dijeli na Istoč i Zapad ogledala se na ovom simpoziju uglavnom u istorijskim činjenicama koje su referentima bile neophodne za njihove analize i ocjene. Međutim, u pristupu problemu kao i njegovoj obradi u svim referatima dominirali su naučni metod i duh, oslobođeni pritisaka vannaučne provenijencije i atmosfere. U tom smislu oktobarski simpozijum u Salzburgu *Agrarno-socijalni pokreti i promjene u jugoistočnoj Evropi* u okviru 11. Internacionalne nedelje visokog školstva doprinos je koliko nauči koja se bavi ovim aspektom društvene fenomenologije ovoga prostora, toliko istovremeno i doprinos nauke ostvarivanju istorijske perspektive bez navedene demarkacione linije u ovom dijelu Evrope. Za takav karakter simpozijuma nesumnjive zasluge imaju ne samo referenti i drugi učenici simpozijuma nego istovremeno i njegovi organizatori, predsjednici dr Walter Althammer i profesor dr Richard Piaschka, generalni sekretar Društva za jugoistočnu Evropu dr Carl Hnilicka, kao i sekretar Austrijskog instituta za Istočnu i jugoistočnu Evropu dr Karlheinz Mack.

Enver REDŽIĆ

PETI KONGRES ISTORIČARA JUGOSLAVIJE, Ohrid od 5—7. IX 1969. godine

U lijepom, drevnom Samuilovom gradu Ohridu od 5. do 7. septembra 1969. godine održan je Peti redovni kongres istoričara Jugoslavije. Pored impozantnog broja od preko 800 istoričara iz svih krajeva Jugoslavije, ovom značajnom skupu su prisustvovali i predstavnici istoričara iz Grčke, Bugarske, Madarske, SSSR-a, Austrije, Čehoslovačke, Demokratske Republike Njemačke i Savezne Republike Njemačke. Kao i raniji kongresi istoričara, i ovaj je svojim najvećim dijelom bio posvećen razmatranju najnovijih naučnih rezultata u ovoj grani nauke, s tim što je glavna tema Kongresa bila: *Etnički i nacionalni procesi u našoj zemlji*.

Dva dana prije Kongresa bila su ispunjena raznovrsnom djelatnošću. Naime, 3. i 4. septembra u Ohridu su održani 1. Međunarodni simpozijum: Pokret otpora u Evropi u toku drugog svjetskog rata; 2. Savjetovanje arhivskih radnika Jugoslavije i 3. Simpozijum: Pedagoško-metodsko obrazovanje nastavnika istorije. Sva tri ova skupa, naročito onaj o pokretu otpora, još više su svojim sadržajem obogatila i ispunila ovaj Kongres uz koji su i održani.

Na glavnu temu Kongresa podnesena su dva referata na plenumu: Janko Pleterski, *Komunistička partija Jugoslavije i nacionalno pitanje u prvoj jugoslovenskoj državi* i Dančo Zografski, *O formiranju makedonske nacije*, a zatim se rad Kongresa odvijao u tri sekcije, gdje je podneseno još oko 80 referata i saopštenja.

Od dva uvodna referata, podnesena na plenarnoj sjednici, mnogo više pažnje prisutnih izazvao je referat Pleterskog kako po načinu gledanja na rješavanje nacionalnog pitanja tako još više po metodološkom pristupu za naučno rješavanje, zapravo za naučno objašnjavanje problema nacionalno pitanje. Način na koji taj problem iznosi Pleterski opravdava postavljanje ovog referata na plenumu Kongresa istoričara, a diskusije koje su vodene pokazuju da naučni radnici koji se bave izučavanjem ovog pitanja nalaze u njemu toliko dobrog da smatraju da se tako radeći može pravilno sagledati i naučno objasnitи ovaj problem.

U prvoj sekciji koja je obuhvatala radove koji se odnose na pitanja iz vremenskog razdoblja od dolaska Slovena na Balkan do kraja XVIII vijeka, podneseno je ukupno 17 referata. Među ovim referatima najveći broj (11) razmatra etnička pitanja i strukturu stanovništva u raznim dijelovima zemlje u ovom vremenu. Drugu grupu referata u ovoj sekciji predstavljali su radovi iz oblasti razvoja jezika, a treću radovi koji vremenski pripadaju ovoj sekciji, ali se po tematsici razlikuju od etničkih i jezičkih pitanja i odnose se na drugi dio glavne teme Kongresa — na nacionalne procese. Dva referata iz ove grupe, prema onome kakav su interes i diskusiju izazvali u ovoj sekciji, zasluzuju i da se posebno pomenu. To je referat dra Branislava Đurđeva, *Odnos između ohridske arhiepiskopije i srpske crkve od pada Smedereva (1459) do obnavljanja Pećke patrijaršije (1557)* i referat dra Avde Sućeske, *Istorske osnove nacionalne posebnosti bosansko-hercegovačkih Muslimana*. Dok se u referatu dra B. Đurđeva može naći dosta činjenica poznatih i odranih u našoj istoriografiji, koji doduše još uvijek nisu i usvojeni od nekih naučnih radnika, a koji se odnose na pitanje nepostojanja, odnosno postojanja srpske patrijaršije u vremenu od polovine petnaestog do polovine šesnaestog vijeka, o čemu je dr Đurđev i ranije pisao veoma zapažene radove, a i sada unosi u ova razmatranja nove elemente, — dotle referat dra A. Sućeske pokreće suštinski nova pitanja. U njemu se postavlja pitanje zašto i ranije nije proučavano pitanje nacionalne posebnosti bosansko-hercegovačkih Muslimana i navode neki razlozi među kojima se spominje i »nedostatak hrabrosti kod izvjesnog broja naučnih radnika, koja je izgleda

posljedica bojazni da im se ne pripše padanje u nacionalizam, da se nacionalni problem BiH Muslimana postavi na naučne osnove». Činjenica je da bosansko-hercegovački Muslimani predstavljaju jednu posebnost, i to se ne može osporavati, ali je i činjenica da nauka nije dala objašnjenje koji su istorijski korijeni njihove posebnosti i gdje ih treba tražiti. Sigurno je da put do odgovora na ovo pitanje leži tamo gdje ga nalazi i dr Sučeska, naime da »...konjene nacionalnoj posebnosti BiH Muslimana treba tražiti u istorijskim uslovima formiranja posebnog muslimanskog naroda u Bosni u periodu turske vladavine koji se nakalemio na dotadašnji narodnosni razvitak bosanskih Slovena.«

Inače, u ovom referatu je prikazano nastajanje muslimanskog društva u Bosni i Hercegovini, oblikovanje »muslimanskog naroda«, sa njegovim klasama i klasnim razlikama i zajedničkim interesima i streljnjima.

U okviru druge sekcijske radile su dvije podsekcije: A, koja je obuhvatala period devetnaestog vijeka do 1870. godine i B, u kojoj su bili radovi iz perioda od 1871. do 1918. godine. U okviru ove sekcijske podneseno je ukupno 38 referata. Među ovim referatima znatan ih je broj koji razmatraju već obradivana pitanja, a još više ih je koji su za predmet svog posmatranja uzeli vrlo uska i vremenski i prostorno ograničena pitanja, kao što su, npr.: Političke prilike stanovništva u Zatarju i gornjem toku Líma i tendencije njegovog tješnjeg povezivanja sa Crnom Gorom i Srbijom 1878—1912; Jugozapadna Makedonija u godinama krimskog rata, Nacionalno-oslobodilačka politika Crne Gore prema krivošijskom ustanku 1879. godine i drugi. Inače, u obadvije podsekcije ove sekcijske bilo je i vrlo interesantnih referata i saopštenja, kao što su: Nacionalno pitanje u Dalmaciji 1848/49; Srbi u Ugarskoj poslije pada apsolutizma; Obilježje srpske nacionalne ideje u Hrvatskoj potkraj XIX i na početku XX stoljeća; Planovi za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje jugoslovenskih zemalja 60-tih i 70-tih godina XIX vijeka; Razvoj nacionalnih ideologija u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću; Srbija i makedonska nacionalnost od 1878. do 1912. godine itd.

Kao i druga, i treća sekcijska je radila u dvije podsekcije: A — Jugoslavija od 1918. do 1941. godine i B — Jugoslavija od 1941. do 1945. godine. U okviru ove sekcijske podneseno je ukupno 25 referata i saopštenja. Sudeći po broju prisutnih, a još više po diskusijama, vođenim u ove dvije podsekcije, najveći dio prisutnih istoričara je bio zainteresovan za pitanja koja su ovdje tretirana. To se može objasniti na više načina. Prvo, što su pitanja iznošena u ovim podsekcijama stvarno interesantna, a odnose se na nedavnu prošlost naših naroda koja je mnogima poznata i bliska, a naučno je još nedovoljno obrađena. Drugo, što je sticajem okolnosti bio prisutan znatan broj naučnih radnika koji se bave proučavanjem najnovije istorije naših naroda, i treće, što se najinteresantniji procesi vezani za glavnu temu Kongresa odvijaju, neki i završavaju, baš u vremenu koje je obuhvaćeno ovim podsekcijama.

Od radova koji su saopšteni u podsekciji posvećenoj međuratnom periodu istorije naroda Jugoslavije više njih zaslužuju da budu menjeni, a na nekim bi se trebalo bar letimčno zadržati. U prvu grupu bi spadali radovi: V. Vinavera, Suprotne tendencije u jugoslovenskoj spoljnoj politici 1927—1934. godine u vezi sa nacionalnim sukobima u Jugoslaviji; B. Gligorijevića, Razlike i dodirne tačke u gledištu na nacionalno pitanje između radikalne i demokratske stranke 1919—1920. godine; I. Katardžieva, Pogledi VMRO (Ujedinjene) za oslobođenje Makedonije odraženi u rezoluciji I konferencije 1929. godine i D. Lukača, Doprinos revolucionarnog radničkog pokreta u razjašnjavanju i izučavanju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji (1918—1941).

U drugoj, brojnijoj grupi radova počećemo u prikazivanju referata onim redom kako su saopštavani na Kongresu. Prvo bismo se kratko zadržali na radu Hrvoja Matkovića, Stjepan Radić i Svetozar Pribićević u jugoslovenskoj politici od ujedinjenja do šestostanuarske diktature. Nakon što je prikazao stupanje u politički život ove dvojice političara i njihovu saradnju i razlaz, autor ove zanimljive radnje otkriva uroke sukoba i bespožedne borbe Radića i Pribićevića. Ishodište različitih koncepcija i programa on otkriva u bazi na koju se oba političara oslanjaju. Pribićevićeva formula unitarizma i centralizma izraz je težnje prečanskih Srba da ostvare što čvršću vezu sa Srbijom. S druge strane, Radićev federalizam proizlazi iz zahtjeva za očuvanjem istorijsko-nacionalnog individualiteta Hrvatske u periodu kad je nacionalna hrvatska svijest predrla u najšire mase, jer, sigurno je da je Radićevim uvođenjem hrvatskog seljaštva u politički život, završen proces nacionalnog osvjećavanja Hrvata, započet ilirizmom.

Velika snaga nacionalne ideje privukla je oko Radića i hrvatsko građanstvo, što je učinilo da se njegova akcija pretvori u pravi politički pokret uperen protiv velikosrpske hegemonije. Pribićevićeva razočaranja završavaju osudom velikosrpstva i približavanjem Radiću.

Aleksandar Apostolov u radu Manifestacije makedonske nacionalne individualnosti u Kraljevini Jugoslaviji obraduje razne vidove grupnog i pojedinačnog manifestovanja nacionalne individualnosti u Makedoniji i spominje više vidova tog manifestovanja, kao što su Autonomizam cijele Makedonije pod vremenski ograničenim protektoratom neke teritorijalno nezainteresovane strane države. Zatim federaciju nove jugoslovenske države u kojoj bi Vardarski dio Makedonije bio jednako tretiran kao i ostali dijelovi zemlje. Autor navodi i pokušaje stvaranja parlamentarne grupe poslanika Makedonaca, zatim stavove KPJ i brošuru K. Novakovića *Makedonija Makedoncima*, narodni pokret MANAPO za nacionalnu, ekonomsku i kulturnu emancipaciju u sastavu jugoslovenske buržoaske zajednice, »separatistički pokret« itd.

Vrlo interesantno pitanje pokrenuo je Pero Morača u referatu Nacionalno pitanje i kapitulacija Jugoslavije. U ovom referatu se postavlja pitanje do kog je stepena aprilska katastrofa Jugoslavije bila uslovljena neriješenim nacionalnim pitanjem i kako su već u početku rata postale dominantne težnje za razbijanje državnog jedinstva jugoslovenskih naroda. Odgovarajući na ovo pitanje, autor ističe da kog je stepena ideja državnog jedinstva bila kompromitovana da se 1941. godine moglo naći malo onih koji bi bili spremni da brane takvu državnu zajednicu. Nositelj i najsnazniji faktor patriotske svijesti u zemlji bio je demokratsko-revolucionarni pokret na čelu s KPJ, koji je svoju želju za odbranu nezavisnosti Jugoslavije upotpunjavao, zapravo poistovjećivao sa svojim željama za korjeniti unutrašnji preobražaj zemlje.

Iznoseći razloge koji su rukovodili ondašnje političare da svoju politiku orijentisu onako kako su smatrali da je najbolje po njihove interese — P. Morača uočava i iznosi, po našem mišljenju, i najvažniji razlog kao odgovor na zadato pitanje — koliko je neniyešeno nacionalno pitanje uticalo na kapitulaciju stare Jugoslavije — i kaže da je prirodno što su sile osovine u svojim planovima za osvajanje i razbijanje Jugoslavije računale baš sa neriješenim nacionalnim pitanjem. Sile osovine su zapravo mnogo prije aprila 1941. godine podržavale pojedine separatističke pokrete i struje (ustaše, VMRO i dr.), a taj faktor je bio prisutan i u Hitlerovom planu za napad na Jugoslaviju, jer je Hitleru trebalo da posluži kao izgovor za napad i da svoju agresiju prikaže kao »oslobodilačku misiju« i kao pomoć »oslobodilačkim težnjama« pojedinih naroda i nacionalnih manjina u Jugoslaviji.

Ograničen prostor i određeno vrijeme za čitanje referata sigurno nisu dozvolili autoru da kaže sve o ovom pitanju koje smatramo i vrlo interesantnim za istraživanje i još nedovoljno naučno objašnjenim, pa se nadamo da će to on ili neki drugi istraživač uskoro još podrobnije i potpunije učiniti.

Referat Envera Redžića O posebnosti bosanskih Muslimana, dolazi u onu malu grupu referata koja je pobudila živi interes učesnika i izazvala plodnu diskusiju. Polazeći od procesa formiranja etničke zajednice bosanskih Muslimana, E. Redžić ističe da je proces islamizacije bosanskog stanovništva istovremen sa procesom transformacije srednjovjekovnog bosanskog feudalnog društva u feudalno društvo osman-skog tipa. Time je, smatra autor, počelo etničko rastakanje i cijepanje srednjovjekovnog bosanskog naroda. Kao rezultat tog procesa, koji je trajao za sve vrijeme trajanja turskog perioda bosanske istorije, u Bosni su formirane tri postojeće etničke zajednice: Muslimani, Srbi i Hrvati. Zatim se u referatu iznosi kako su krajem XIX i početkom XX vijeka u Bosni djelovali: srpski nacionalni pokret koji je išao za tim da sudbinu Bosne, zbog Srba koji tu žive, veže za uključivanje u Srbiju, hrvatski, koji je uslove slobodnog nacionalnog razvitka bosanskih Hrvata vidio u integrisanju Bosne sa Hrvatskom i muslimanski, koji je zastupao ideju autonomije Bosne, prvo u okviru Turske, a zatim Austro-Ugarske. Kroz referat se dalje može pratiti sudbina ovih pokreta karakteristična po nacionalnim suprotnostima, netrepljivosti i isključivosti. Referat ovo pitanje zatim provodi kroz period uoči drugog svjetskog rata, kroz rat i na kraju ga dovodi do naših dana.

Mišljenja smo da je na sadašnjem stepenu nauke o ovom pitanju Enver Redžić dao najcelestijiji pregled i presjek kroz istorijski razvoj ovog pitanja.

Kao i rad E. Redžića, i referat Atifa Purivatre Nacionalne koncepcije Jugoslovenske muslimanske organizacije primljen je sa interesovanjem i pažnjom koju je

zaslužio ako ništa drugo ono po dobroj fundiranosti istorijskim izvorima, koji su istina možda malo jednostrano uzeti, ali i onako ipak ulivaju povjerenje i upućuju na ozbiljnost kojom je autor pristupio ovom radu.

U podsekciji koja je vremenski bila ograničena na period drugog svjetskog rata podneseno je ukupno 11 referata među kojima su referati Fikrete Jelić-Butić, Ustaški pokret i hrvatsko nacionalno pitanje, Branka Petranovića, Stvaranje jugoslavenske federacije u toku NOB-e i Mihajla Apostolskog, Jugoslavensko-bugarska saradnja u borbi protiv fašizma u toku drugog svjetskog rata, bili najzapaženiji, iako je i ovdje bilo još nekoliko dobrih i po tematici interesantnih saopštenja.

U referatu F. Jelić-Butić se ističe da je hrvatsko nacionalno pitanje bilo predmet posebne pažnje u političkim konцепcijama ustaškog pokreta. U njihovom gledanju na ovo pitanje zapravo se može odrediti karakter čitavog pokreta. Polazna tačka u tretiraju hrvatskog pitanja bila je u ustaša izražena u separatizmu i velikohrvatskim koncepциjama, a to znači da je ovaj nacionalistički pokret rješenje hrvatskog pitanja gledao isključivo van granica Jugoslavije.

Referat M. Apostolskog je interesantan iz više razloga. On, prije svega, daje stvarni odgovor na ulogu bugarske koburške armije u drugom svjetskom ratu i njeno uključivanje u Hitlerove planove a s druge strane ovaj referat iznosi istorijske podatke o saradnji između narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji sa pokretom otpora u Bugarskoj.

Ako se od jednog ovakvog prikaza, bilješke, može očekivati da dà i nekakav sud o opštem nivou Kongresa i radova podnesenih na njemu, onda bi naše mišljenje bilo ovakovo: ni ovaj, kao ni neki raniji Kongresi nije se u naučnom nivou udaljio od prosječnog. Preveliki broj referata, od kojih su mnogi interesantni samo za manja, regionalna područja, a ne i za skupove ovakve vrste, onemogućio je da se znatno više vremena posveti vrednjim i kompleksnijim zahvatima i da se diskusijom iskristališu određeniji stavovi i mišljenja. Značajnu novost, vrijedan pokušaj, predstavlja po našem mišljenju tretiranje Muslimana na ovom Kongresu. Referati koji su se bavili ovim pitanjem, pored toga što nisu jedinstveni u ocjenama da li su bosansko-hercegovački Muslimani etnička grupa, narod ili nešto treće, — načinom posmatranja ovog pitanja unijeli su novo svjetlo u izučavanje ovog problema, dali mu novu dimenziju, pa iako ne nude konačna rješenja, do kojih se i ne može doći bez svestranog, dugotrajnog istraživanja i proučavanja, svojom pojmom ukazuju na potrebu takvog izučavanja i trasiraju puteve kojima bi se moglo i trebalo ići u daljem naučnom razjašnjavanju ovog pitanja.

Referate i naučna saopštenja sa ovog Kongresa Savez društava istoričara Jugoslavije će objaviti u posebnoj publikaciji.

Nakon završetka kongresa održana je godišnja skupština Saveza društava istoričara Jugoslavije na kojoj su podneseni izvještaji o radu i izabrana nova Uprava.

Na konačni sud i utisak o kongresu sigurno je uticala organizacija Skupa koju su proveli članovi Društva istoričara Makedonije, a za koju i pored izbora Ohrida, organizovanja izleta i ekskurzija u okolna mjesta i po Makedoniji — ne možemo naći puno riječi hvale, a sigurno je da bismo radije davali komplimente nego nabrajali sve propuste i nedostatke.

Ahmed HADŽIROVIĆ

TEORIJA I PRAKSA KPJ-SKJ U BORBI ZA SLAMANJE KAPITALIZMA I IZ-
GRADNU SOCIJALISTIČKOG DRUŠTVA (Naučni skup u povodu 50-godišnjice
SKJ, održan u Splitu, 29—31. X 1969)

Osnovna tema skupa, izražena u naslovu, jasno svjedoči o težnji organizatora (Zajednica institucija za historiju radničkog pokreta i SKJ) da se jedan tako značajan jubilej obilježi prilozima koji bi sadržavali rezultate »teorijsko-sintetičkog karaktera o pojedinim značajnim etapama razvijatka, pojavama ili problemima koji su sastavni dio teme skupa«. Pola stoljeća historijskog razvoja Saveza komunista Jugoslavije, bez sumnje, označava neobično široko polje istraživanja za našu historiografiju, pa je ovaj skup, s obzirom i na tu činjenicu, mogao na neki način da bude ogledalo stupnja do kojega se stiglo u povijesnoj nauci. Gledajući u cijelini, organizator je uspio u velikoj mjeri da ostvari svoju težnju, unatoč tome što svi referati, po svom sadržaju i pristupu, nisu udovoljavali spomenutom zahtjevu. Uz to treba konstatirati i činjenicu da je najveći broj referata imao poglavito historiografski karakter, pa su daleko manje došli do izražaja aspekti drugačijeg karaktera, npr. sociološki, filozofski, ekonomski, za čim je organizator, inače, težio. Jedan od glavnih uzroka se vjerovatno nalazi u tome što su spomenuti pristupi u istraživanju ove teme još uvijek nedovoljno zastupljeni u našim društvenim naukama.

S obzirom na bogatstvo sadržaja i vremenski raspon teme, referati su na skupu bili podijeljeni u pet grupa. Osnovni kriterij za tu podjelu bio je kronološki, dok su referati o politici KPJ prema nacionalnom pitanju, s obzirom na svoju brojnost i raznovrsnost problematike, činili posebnu grupu.

1. Stvaranje KPJ i njen razvoj u legalnom razdoblju pobudili su, relativno, živ interes u referatima i u diskusiji. Riječ je, zapravo, o razmatranju nekih najbitnijih pitanja razvoja novostvorene KPJ u nekim referatima (S. Dimitrijević, Problem postojanja revolucionarne situacije i revolucionarnog rukovodstva 1919. godine; F. Klopčić, Osobenosti stvaranja Komunističke partije u Sloveniji; M. Nikolić, Stav rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije prema Obznani; S. Cvetković, Avangardizam u vreme stvaranja KPJ). Diskusiju su posebno potakle teze S. Dimitrijevića, iznesene u okviru analize postojeće historijske situacije i pozicije KPJ u vezi s pitanjem mogućnosti za poduzimanje revolucionarne akcije. Autor je, naime, glavno težište svojih razmatranja postavio na uočavanje niza »osnovnih slabosti« unutar SRPJ(k), koje su, prema njemu, bile glavni uzrok da sredinom 1919. KP nije bila zrela ni spremna za revolucionarnu akciju. Nasuprot tome, on je osjetno zapustio razmatranje stvarne situacije, tj. objektivnog faktora i njegova značenja u vezi s akcijom KP, a kojemu se pitanju, među ostalim, znatna pažnja posvetila u diskusiji (P. Morača, E. Redžić, S. Cvetković, F. Klopčić, T. Stojkov). Premda je ova diskusija bila sadržajna i konstruktivna, ona se ograničila tek na nekoliko pitanja, dok je, inače, opseg problematike u spomenutim, te ostalim referatima u ovoj grupi (B. Gligorijević, Koncepcije, metodi i sredstva za gušenje revolucionarnih pokreta masa u politici Demokratske i Radikalne stranke, 1919—1921; Š. Mesaroš, Revolucionarni radnički pokret u Mađarskoj i koncepcije za internacionalnu saradnju sa radničkim pokretom u Jugoslaviji, 1918—1920; J. Bojović, Uloga inteli- gencije u formiranju KPJ u Crnoj Gori) — otvarao osjetno veći broj problema.

2. Već i s obzirom na činjenicu da je obuhvaćala referate koji su se svojim sadržajem odnosili na razdoblje od 1921—1941, ova grupa je bila obilježena široom i raznovrsnjom problematikom. Jedan broj referata odnosio se na pitanje razvoja KPJ u cijelini, a ostali na specifičnosti tog razvoja u nekim jugoslavenskim zem-

ljama i pojedinim područjima. Općenita pitanja iz povijesti KPJ u spomenutom periodu bila su predmet razmatranja u ovim referatima: G. Vlajčić, Prilog problematiči izučavanja pojave i razvitka »ljevice« u historiji našeg komunističkog pokreta perioda 1919—1929; N. Jovanović, O nekim pitanjima frakcijskih borbi u Nezavisnim sindikatima 1926—1928. godine; T. Stojkov, Režim monarho-diktature i vodstva građanske opozicije prema KPJ, 1929—1935; F. Trgo, Komunistička partija Jugoslavije i održana zemlje u godinama uoči II svjetskog rata i u aprilskom slomu; M. Vasić, Stvaranje jedinstvenog omladinskog pokreta u Jugoslaviji u godinama uoči II svjetskog rata. Problemi razvoja KPJ u pojedinim zemljama obilježavali su sadržaj drugih referata; I. Jelić, Povjesno značenje osnivanja Komunističke partije Hrvatske; Z. Stipetić, Doprinos humanističke inteligencije u Hrvatskoj komunističkom pokretu Jugoslavije 1919—1941; Đ. Stanislavljević, Razvitiak partijskih organizacija u ličko-kordunjsko-banijsko-pokupsko-ogulinskoj regiji 1935—1941; A. Hadžirović, Borba KPJ za uticaj u sindikatima u Bosni i Hercegovini uoči II svjetskog rata; S. Fidanova, KPJ vo povrzuването на борбата на работничката класа со националноослободителното движење на македонскиот народ од 1935—1941; Đ. Miljanović, Dijalektika izgradnje klasnog jedinstva višenacionalne radničke klase u Vojvodini od 1929—1936. godine; B. Bošković, KPJ i radnički pokret na području ko-paoničko-ibarskih rudnika i Kosovske Mitrovice 1934—1941.

Unatoč istaknutoj raznovrsnosti i širini problematike, u ovom dijelu skupa diskusija se poglavito ograničila na pitanja frakcijskih borbi unutar KPJ dvadesetih godina. Ona je bila potaknuta referatom G. Vlajčića, koji je za razliku od dosad uobičajenih obilježavao osjetno drugačiji pristup u razmatranju ove problematike. Autor je težište svojih razmatranja postavio na definiranje i ocjenu »ljevice« u KPJ, ukazujući na nju kao na jednu od bitnih komponenata razvoja Partije. U vezi s tim, autor zaključuje da je »ljevica« u našim uvjetima bila (je) zametak one linije koja je u historiji našeg komunističkog pokreta inicirana IV zemaljskom konferencijom 1934, fiksirana 1937, afirmirana tokom NOB-e, da bi bila prisutna i u našim suvremenim kretanjima. Već i ovakva formulacija dovoljno upućuje na karakter same diskusije. U svakom slučaju treba istaći da su u diskusiji, pored suprotnih polemičkih stavova, došla do izražaja i mišljenja koja su ukazivala na opravdanost autorova pristupa u smislu potrebe daljeg istraživanja. U diskusiji su sudjelovali: N. Jovanović, F. Klopčić, P. Morača, P. Damjanović, S. Cvetković, J. Sinadićevski i dr.

3. Najveći broj referata odnosio se na problematiku narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije u Jugoslaviji 1941—1945, koji su činili zasebnu grupu. Mnoštvo raznovrsnih problema što ih sadrže referati, a koje nije moguće sistematizovati u nekoliko cjelina, svjedoči da historiografska obrada rata i revolucije pokazuje konstantan napredak. To već potvrđuju i sami naslovi referata: J. Marjanović, Jugoslavija, KPJ i Kominterna, april-septembar 1941; P. Morača, Principi nezavisnosti i internacionalizma u politici i praktici KPJ uoči i u toku oslobodilačkog rata i revolucije; D. Živković, Razvoj narodne vlasti u Jugoslaviji 1941—1943; M. Leković, O nekim značajnijim sednicama CK KPJ u toku 1942. godine; V. Kljaković, Politika KPJ prema zapadnim saveznicima u toku narodnooslobodilačkog rata; J. Vujošević, Internacionilizam KPJ u oslobodilačkog rata 1941—1945; V. Đuretić, Revolucija i kontrarevolucija kod nas 1941—1945 — teorijsko-metodološki pogled; J. Mihajlović, KPJ u oružanim snagama revolucije; N. Radačić, KPH i Narodnooslobodilačka fronta Hrvatske; V. Antić, KPJ u borbi za oslobođenje Istre; B. Krizman, Oko proglašenja ustaške države 1941; R. Pajović, Politika NOP-a prema kontrarevolucionarnim snagama u Crnoj Gori 1941—1945; M. Jovanović, KPM i antifašističkiot front na ženite vo Makedonija 1941—1945; V. Ivanovski, Razvojniot pat na SKOJ vo periodot na NOV i narodnata revolucija vo Makedonija 1941—1944; V. Brezovski, Za nekoi okolnosti na razvitok na osvoboditelna vojna i revolucija vo Makedonija.

Premda je niz pitanja koje su pokrenuli navedeni referati izazvao pažnju u diskusiji, ipak je ona bila prvenstveno usredotočena na nekim problemima koje je postavio J. Marjanović u svom prilogu. Riječ je prvenstveno o autorovu razmatranju nekih ključnih momenata iz razvoja KPJ 1941. u svjetlu politike Kominterne i SSSR-a (odnos sovjetske vlade prema Jugoslaviji u proljeće 1941; stav M. Šatorova Sarla prema rukovodstvu KPJ; pokušaj razbijanja CK KP Hrvatske u ljetu 1941). Diskusija je pokazala u prvom redu da su sva ta pitanja nedovoljno osvijetljena, pa njihovo potpunije objašnjenje zahtijeva dalja istraživanja. U diskusiji su su-

djelovali: M. Apostolski, P. Morača, Đ. Stanisavljević, V. Kljaković, J. Marjanović i dr.

4. Niz referata, posvećenih nacionalnom pitanju u okviru politike KPJ, nedvojbeno ukazuje na činjenicu da u našoj historiografiji sve više raste interes za tu problematiku. Po svom sadržaju, referati su se odnosili, s jedne strane, na neka osnovna pitanja razvoja odnosa KPJ prema nacionalnom pitanju u razdoblju između dva rata, s određenim interesom i za period do 1918. god. (D. Lukač, Baza i osnovni uslovi orientacije radničkog pokreta u jugoslovenskim zemljama prema nacionalnom jedinstvu jugoslovenskih naroda do 1918. godine; L. Kobsa, O nekim aspektima nacionalnog programa Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije uoči formiranja SRPJ(k); P. Damjanović, Neki pogledi na nacionalno pitanje u Jugoslaviji i politiku KPJ do 1941. godine; J. Sinadinovski, Savez komunista Jugoslavije i neki aspekti međunarodnih odnosa nekad i danas kod nas) — a s druge strane, na razmatranje politike KPJ prema pitanju položaja pojedinih naroda i narodnosti te zemalja (E. Redžić, KPJ i pitanje Bosne i Hercegovine; B. Korubin, Idejata za formiranje na makedonskoj literaturen jazik i KPJ; G. Todorovski—M. Kodra, KPJ i narodnostite vo Makedonija vo legalniot period 1919. do 1920.; O. Ivanovski, Nezavisnata rabotnička partija na Jugoslavija i makedonskoto prašanje; G. Kuculovska, KPJ za edinstvoto na makedonskiot narod so jugoslovenskite narodi vo NOB; M. Todorovski, Internacionalizmot na Komunističkata partija na Jugoslavija na tлото на Makedonija; A. Hadri, Stav i borba KPJ za nacionalna prava albanske narodnosti za vreme Kraljevine Jugoslavije). Ovoj grupi pripada i referat T. Simovskog, Makedonskoto nacionalno prašanje niz politikata na KP Grcija.

Osnovno obilježje diskusije u okviru ove grupe referata bilo je uočavanje nekih nedovoljno osvijetljenih pitanja, te konstatacija suprotnih stavova i ocjena o pojedinim problemima (geneza jugoslavenske ideje; problemi periodizacije razvoja odnosa KPJ prema nacionalnom pitanju; jezik i nacionalno pitanje, i dr.). Pored isticanja potrebe daljeg istraživanja ovih i niza drugih pitanja, u diskusiji je ukazano i na potrebu korektnog i potpunijeg uzimanja u obzir već postignutih rezultata u nauci. U diskusiji su sudjelovali: E. Redžić, A. Hadri, M. Apostolski, J. Sinadinovski, B. Korubin, G. Todorovski, M. Kodra, B. Bošković, F. Klopčić, P. Damjanović, P. Morača, J. Bojović.

5. Na problematiku iz razdoblja socijalističke Jugoslavije odnosila su se samo dva referata: D. Bilandžić, Promjene u društvenoj strukturi socijalističke Jugoslavije; B. Petranović, Komunistička partija Jugoslavije kao faktor vlasti u oslobođenoj državi.

Ocenjujući ga u cijelini, koliko je to u ovom momentu moguće, naučni skup u Splitu postigao je u osnovi svoj cilj. Dakako, on može ujedno poslužiti i kao dragocjeno iskustvo u pogledu pitanja organizacije budućih skupova ovakvog karaktera. Premda zbog već ranije istaknutih razloga nije mogao u cijelini ostvariti težnje organizatora, ovaj skup, bez sumnje, daje potvrdu onim mišljenjima koja zastupaju potrebu njihova kontinuiranog organiziranja. Riječ je, među ostalim, u mnogome o činjenici da takvi naučni skupovi zahtijevaju dugotrajnije i sistematskije pripreme, a tome će, dakako, prvenstveno pomoći dalji razvoj naše historiografije. Pri tome ne bi trebalo ni najmanje zanemarivati samu tehničku stranu u pripremama, što je jasno došlo do izražaja i ovom prilikom. S obzirom na dosadašnju praksu, naučni skup u Splitu je, naime, bio jedan od rijetkih čiji su referati u najvećem broju bili prethodno umnoženi i dostavljeni učešnicima. Dakako, takav put omogućava daleko opsežniju, raznovrsniju i svestraniju raspravu o osnovnim problemima teme, kojoj je skup posvećen.

Fikreta JELIĆ-BUTIĆ